

Çaybağı (Kotur) Çayı Havzası'nda (Saray, Van) Nüfusun Gelişimi, Yapısı ve Dağılışı

The Growth, Structure and Distribution of Population in Çaybağı (Kotur) River Basin (Saray, Van)

Murat YILMAZ^{1✉}

¹ Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı, Van.

✉ Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat Yılmaz / myilmazcog@yyu.edu.tr

Makalenin Tarihçesi – Article History

Geliş / Received: 24/02/2016

Revizyon / Revised: 15/04/2016

Kabul / Accepted: 20/04/2016

ÖZET

Bu çalışmada Çaybağı Çayı Havzası'nın nüfus gelişimi, günümüzdeki nüfus yapısı ve dağılışı incelenmiştir. Çaybağı Çayı Havzası ülkemizin doğusunda İran sınırında yer almaktadır. Araştırma sahası tamamıyla Van İli'ne bağlı Saray İlçesi'nin idari alanında yer almakta olup günümüzde bu havzada 21 köy ve 2 mahalle yerleşmesi bulunmaktadır. Araştırma sahasının 1935 yılında 1884 olan nüfusu 2007 yılına kadar sürekli artarak 16619'a yükselmiş, ancak son 8 yılda göçlerin etkisiyle yaklaşık 1000 kişi azalarak 15684'e düşmüştür. İnceleme alanında nüfusun cinsiyet oranı toplam nüfus baz alındığında yüksektir. Ancak bu değer yerleşme bazında incelendiğinde bazı yerleşmelerde yüksek bazılarında ise düşüktür. 2014 yıl verilerine göre Çaybağı Çayı Havzası'ndaki nüfusun yaş gruplarına dağılımına bakıldığı zaman 0-14, 15-64 ve 65+ yaş gruplarının toplam nüfus içindeki paylarının sırasıyla % 40,4; % 56,8 ve % 2,8 olduğu görülmektedir. Yörede nüfusun bağımlılık oranı Türkiye'deki ortalama değerden (% 46) oldukça fazla olup % 76'dır. Günümüzde inceleme alanında 6 yaş üstü nüfusun okuma-yazma oranı % 92'dir. 2014 yılı Türkiye'de nüfus yoğunluğu yaklaşık 100 civarındayken bu değer Çaybağı Çayı Havzası'nda oldukça düşük olup 21'dir. Havzada yer alan Örenburç, Beyarslan ve Karahisar köyleri nüfus miktarlarının fazla olmasıyla diğer yerleşmelerden ayrılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çaybağı çayı havzası, Kapıköy sınır kapısı, nüfus, göç, bağımlılık oranı, eğitim.

ABSTRACT

In this study, we analyze population development in the Çaybağı (Kotur) basin, including current population status and distribution of population. Çaybağı basin is located in the eastern part of Turkey, next to the Iranian border. The research field (basin) is completely located in the Saray District of Van Province. The study area includes 21 villages and two hamlets. The population of the research field (Çaybağı basin) in 1935 was 1884. The population increased steadily until 2007, when it reached 16619. From 2007 until today, the population has decreased to 15684. In the field of study, the human sex ratio is high; however, in some settlements it is lower. In our analysis of age groups in the population of the Çaybağı basin, 40,4% of the population are younger than 14 years of age; 56,8% are of working age; and 2,8% are elderly. The dependency rate of 76% in the basin is much higher than the country's average rate of 46%. Currently in the Saray District, the literacy rate for those over 6 years-of-age 92%. In 2014, the population density rate was 100 in Turkey. In the Çaybağı river basin, the density rate is 21, well below the rest of the country's level. Örenburç, Beyarslan and Karahisar are differentiated from other rural settlements by having higher populations

Keywords: Çaybağı River basin, Kapıköy border crossing, population, migration, dependency rate, education.

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu kaynağını ülkemizin (Van ili'nin) doğusundan alan ve İran topraklarına giren Çaybağı (Kotur) Çayı'nın Türkiye sınırları içindeki su toplama alanında bulunan kırsal yerleşmelerdeki nüfusun gelişimi ile günümüzdeki yapısı ve dağılışıdır. Ayrıca yöredeki doğal ve beşeri çevre koşulları da incelenecektir. Bu sayede nüfus, doğal ve beşeri çevre özellikleri ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiler irdelenecektir. Araştırma sahası Doğu Anadolu Bölgesi'nin Van Bölümü'nde Van ili'ne bağlı Saray İlçesi'nin idari alanında yer almaktadır. İnceleme alanının doğusunda İran, kuzeyinde Saray kasabası, kuzeybatısında Özalp, batısında Gürpınar, güneyinde ise Başkale ilçesi bulunmaktadır (Şekil.1). Çalışma alanında günümüz itibarıyla 21 köy yerleşmesi ve 2 mahalle yerleşmesi bulunmakta ve bu yerleşmelerin toplam nüfusu 15684 kişiden oluşmaktadır.

Belli bir alanda (şehir, bölge, ülke vb.) yaşayan insan topluluğuna nüfus denir (Özgür, 1998, Tandoğan, 1998). Bütün toplumlar kültürlerini kuşaktan kuşağa aktarmak için nüfusa ihtiyaç duymaktadırlar. Öte yandan bir toplumun yeryüzünde varlığını devam ettirmesi için nüfusunu sürekli arttırması, yani yaşlanıp ölenlere karşılık doğumlarla nüfusa yeni katılanların olması gerekmektedir. Bugün dünyada hemen hemen bütün ülkeler sınırları içinde yaşayan insan sayısını tespit etmek için nüfus sayımları yapmaktadırlar. Nüfus sayımlarında sadece insan sayısı tespit edilmemekte, aynı zamanda nüfusun yaş, cinsiyet, eğitim durumu, kırsal ve kentsel yerleşmelere dağılımı ile çalışan nüfusun sektörel dağılımı gibi özellikleri de tespit edilmektedir. Ülkelerin eğitim, sağlık, konut, tarım ve sanayi gibi çeşitli yatırımlarını sağlıklı ve dengeli bir şekilde yapabilmesi için, nüfus sayısının yanı sıra nüfusun sosyo-ekonomik ve sosyo kültürel özelliklerinin de bilinmesi gerekir. Dünya ülkeleri açısından insan kaynağı, kültürlerini yaymaları, etki bölgelerini genişletmeleri ve askeri bir güç oluşturmaları için de son derece önemlidir (Atalay, 2011). Dolayısıyla geçmişte olduğu gibi günümüzde de ülkeler, nüfus miktarlarının fazla olmasına ve özellikle genç nüfuslarının toplam nüfus içindeki payının çok fazla düşmemesini önemsemektedirler. Çünkü yaşlanan nüfus, artış kabiliyetini kaybetmektedir. Dolayısıyla günümüzde İtalya, Almanya, İngiltere gibi yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının % 20'nin üzerine çıktığı ülkelerde doğal artış hızı eksiye düşmüştür. Hatta son yıllarda doğal artış yoluyla nüfus miktarını arttıramayan bazı Avrupa ülkeleri dışarıdan göçmen alarak nüfuslarını arttırmaya ve gençleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu açıdan nüfus bir toplumun varlığını devam ettirmesi ve kültürünü kuşaktan kuşağa aktarması için son derece önemlidir.

Nüfus sayımlarında nüfus özelliklerinin yanı sıra nüfusun mekânsal dağılışı da tespit edilebilmektedir. Nüfusun sosyo-ekonomik özelliklerinin yanı sıra mekânsal dağılışının bilinmesi son derece önemlidir (Özgür, 1998). Bu nedenle ülkeler, nüfuslarının ülkenin hangi kesimlerinde yoğunlaştığını, nerelerde işsizliğin fazla olduğunu ve nerelerde istihdamı artırıcı tedbir almaları gerektiğini, ancak sayımlarla tespit edilebilmektedirler. Belirtilen nedenlerden dolayı 1650'li yıllarda İskandinav ülkelerinde başlayan modern nüfus sayımları zamanla diğer ülkelere de yayılmıştır.

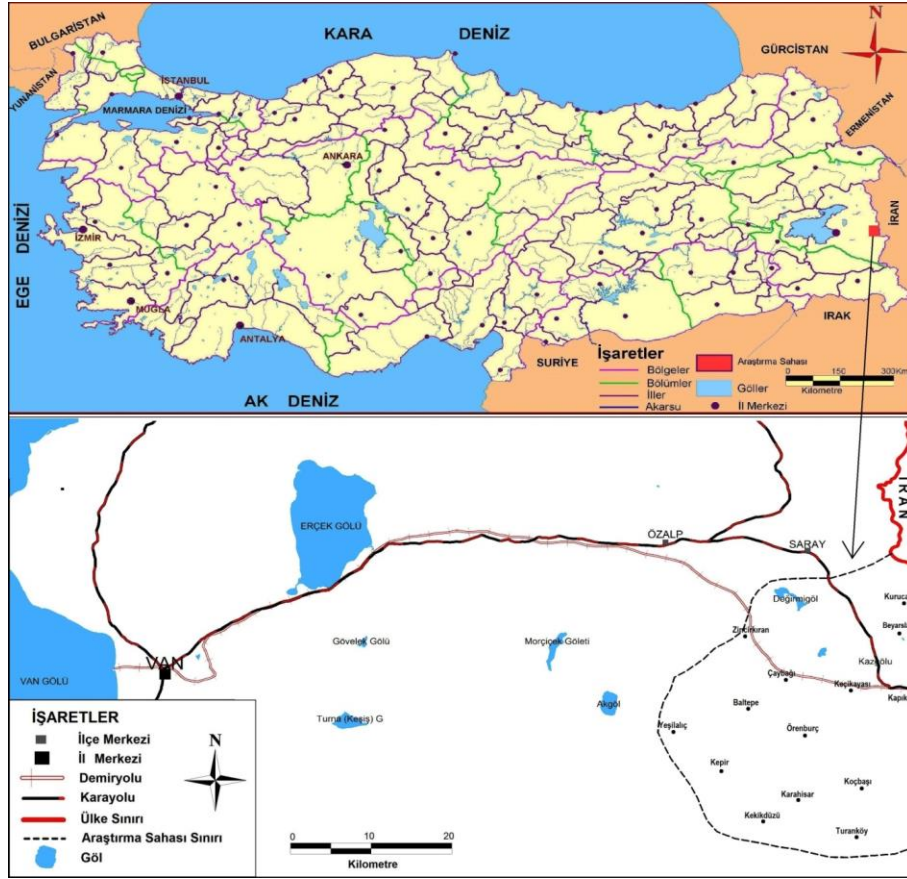
Osmanlı Devleti'nde ilk defa II. Mahmut devrinde 1831 yılında bir nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayım vergi mükellefi ve asker sayısı gibi sınırlı özelliklerin tespiti için yapılmış olup modern sayımlara göre oldukça basitti. Cumhuriyet devri ile birlikte ilk defa 1927 yılında nüfus sayımı yapıldı. 1935 yılında ise ikinci nüfus sayımı yapıldı. 1935 sayımı bir öncekine göre daha detaylı sonuçlar ortaya koyan bir sayım olarak kabul edilmektedir. 1935 yılı ile 1990 yılı arasında 5 yılda bir nüfus sayımı yapılmıştır. 1997 ve 2000 yıllarında da birer nüfus sayımı yapılmıştır. 2000 yılından sonra insanların yerinde sayılmaları şeklindeki (de facto) nüfus sayımları yapılmamıştır. Bu tarihten sonra İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sayesinde daimi ikametgâha dayalı (de jure) veri tabanı oluşturulmaya başlanmış ve 2008 yılında ADNKS'ne göre ilk nüfus sayım sonuçları (2007 yılı sonuna ait) ilan edilmiştir.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın başlıca amacı Çaybağı Çayı Havzası'nın nüfus gelişimi, yapısı ve günümüzdeki nüfus dağılışını incelemektir. Bir diğer amaç ise havzada topoğrafya ve iklim koşulları ile nüfus ve ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkileri ele almaktır. Ayrıca bu çalışmada nüfusun doğal artış ve gerçek artış hızı değerleri incelenecek ve bu değerlerden yararlanarak yöreden dışarıya yönelik göçler irdelenecektir.

Bu çalışma yapılırken TÜİK verileri, 1997 Van köy envanteri etüdü, topoğrafya haritaları gibi çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca yörede anket, mülakat ve gözlem çalışmaları yapılarak bazı bilgilerin yerinde elde edilmesine özen gösterilmiştir.

Çalışmada öncelikle Çaybağı Çayı Havzası'nın coğrafi çevre koşulları ile ekonomik faaliyetler ele alınacaktır. Daha sonra havza nüfusunun gelişimi, yaş ve cinsiyet yapısı, bağımlılık oranı ve eğitim durumu incelenecektir. Belirtilen nitelikler incelenirken güncel veriler kullanılacaktır.

Şekil 1: Araştırma sahasının lokasyonu.
Figure 1: Location of study area

3. ARAŞTIRMA SAHASININ DOĞAL VE BEŞERİ ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

Çaybağı Çayı Havzası ortalama yükseltinin fazla olduğu ve dağlık tepelik alanların geniş yer kapladığı bir alandır (Şekil.3). Yörede en alçak kesim olan Çaybağı Çayı'nın İran topraklarına girdiği yerde bile yükselti 2050 m. civarındadır. Sahanın kuzeyinde, batısında ve güneyinde yer alan dağlarda ise yükselti 2450-3000 m.ler arasında değişmektedir (Şekil.3). Yörede yükseltinin fazla olması, karasallığın belirgin olmasına neden olmuştur. Nitekim sahaya en yakın meteoroloji istasyonu olan Özalp'ta yıllık sıcaklık ortalaması 6 °C donlu gün sayısı ise 175'tir (Tablo.1). Özalp'ta Aralık ayı ile Mart ayı arasındaki 4 ayın sıcaklık ortalaması 0 °C'nin altındadır. Özalp yıllık yağış miktarı yaklaşık 500 mm. olup bu yağışın büyük bir kısmı kış ve ilkbahar aylarında düşer. Yaz mevsimi kurak, sonbahar ise yağışın az olduğu bir dönemdir (Şekil.2).

İnceleme alanının sularını toplayan Çaybağı Çayı, kaynağını sahanın güney kesiminde yer alan Gembol

Tepe'den alarak kuzeye yönelmektedir. Kaynağını aldığı kesimden Çaybağı Köyü'ne kadar olan kesimde Doğansuyu Deresi olarak isimlendirilen akarsu, belirtilen mevkide kuzeyden gelen Kandil Deresi'ni de bünyesine aldıktan sonra Çaybağı Çayı olarak isimlendirilmektedir. Doğduğu yerden Çaybağı Köyü'nün batısına kadar güney-kuzey istikametinde akan akarsu buradan bir dirsekle doğuya doğru dönmekte ve bu noktadan sonra batı-doğu doğrultusunda akarak Kapıköy sınır kapısının kuzeyinden ülke sınırının dışına çıkmaktadır. Güneydeki dağlık sahadan doğan bazı dereler de Çaybağı Çayı'na katılır (Saraçoğlu, 1989). Bunların en önemlisi aynı zamanda ana akarsuyun en önemli kolu olan Karahisar Deresi'dir. Karahisar Deresi'ne göre daha küçük olan Hazar Dere de Çaybağı Çayı'na güneyden katılan diğer bir akarsudur. Çaybağı Çayı'nın kuzeyden aldığı yan kol ise Zincirkıran Köyü'nün kuzeyinden doğan Kandil Deresi'dir. Adı geçen dere güneye doğru yüzeysel akışa geçerek Çaybağı Köyü'nün kuzeyinde ana akarsuya katılır. Araştırma sahasında Çaybağı Çayı ve yan kollarının dışında

hidrografik yapının diğer unsurları irili ufaklı bazı göllerdir. Bu göllerden en büyüğü sahanın kuzeybatısında yer alan Değirmigöl'dür.

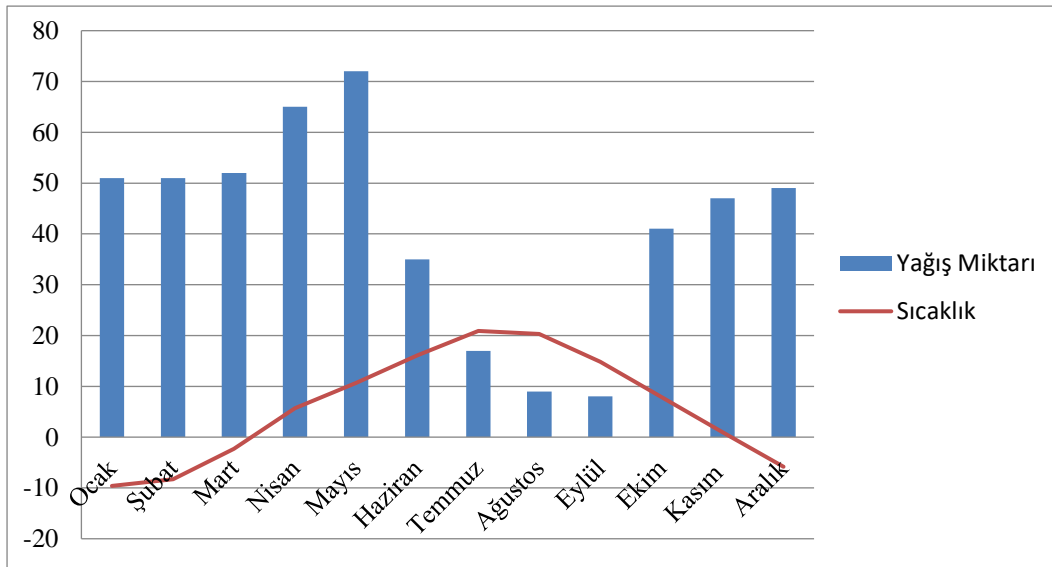
Değirmigöl doğal bir göl olmakla birlikte bu gölün doğu kesimine bir set yapılarak seviyesi yükseltilmiş, alanı

büyütülmüş ve suları kanallarla aktarılmaya başlanarak tarımsal amaçla kullanılmaya başlanmıştır (Yılmaz, 2013). Kazlıgöl, Çaçan Gölü gibi daimi göller ile mevsimlik bir göl olan Tuz (Şor) gölü havzadaki diğer göllerdir.

Tablo 1: Özalp'ta Sıcaklık ve Yağışın Aylara Göre Dağılımı (1975-2014) (Kaynak DMİGM verileri)

Table 1: Temperature and precipitation changes by months in Özalp (between 1975-2014) (Source TSMS datas)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek.	K	A	Yıllık Ortalama	Yıllık Toplam
Ortalama Sıcaklık (°C)	-9,6	-8,3	-2,3	5,7	10,7	16,1	20,9	20,3	14,8	7,9	1,0	-5,8	6,0	-
Yağış (mm.)	51,5	51,1	52,6	65,2	71,8	35,1	16,6	9,1	8,8	41,2	47,2	48,6	-	498,8
Donlu Gün Sayısı	31,0	28,2	28,9	15,7	2,7	0,2	-	-	0,6	12,3	24,7	30,4	-	174,7

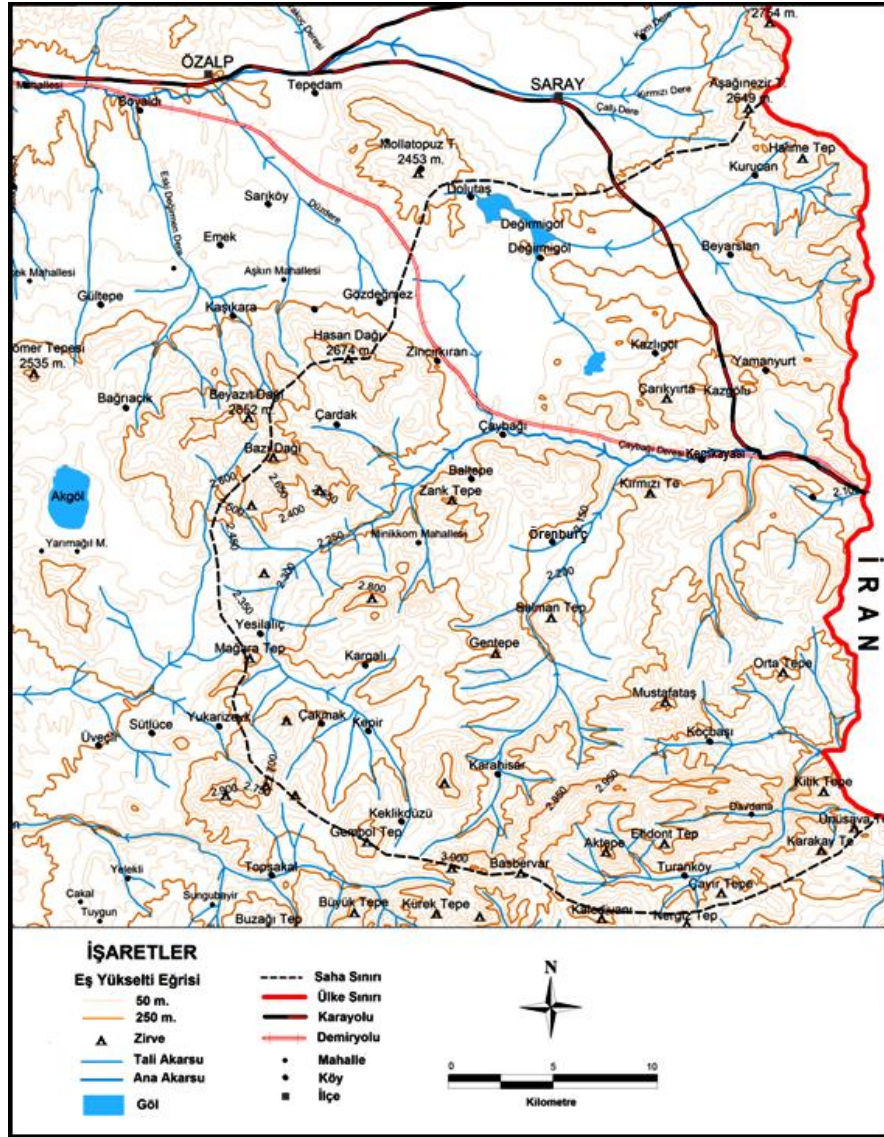

Şekil 2: Özalp'ta sıcaklık ve yağışın aylara göre dağılımı grafiği.

Figure 2: Temperature and precipitation changes by months in Özalp.

Araştırma sahasında yer alan kırsal yerleşmelerde yaşayan halkın temel geçim kaynağı bitkisel üretim ve hayvancılıktır. Yörede hayvancılık daha önemli bir ekonomik faaliyet olup bitkisel üretim hayvancılığı destekler niteliktedir. 2014 yılı verilerine göre Saray İlçesi'nde 75825 dekarlık bir alanda bitkisel üretim gerçekleştirilmiş ve bu alanın % 64,3'üne buğday, % 3,8'ine arpa, % 27,9'una yonca ve % 3,9'una korunga ekilmiştir. Diğer bir ifade ile tahıllar ekili alanın % 68,1'ini yem bitkileri ise % 31,8'ini kaplamaktaydı. Yörede tahıllardan buğdayın, yem bitkilerinden ise yoncanın daha geniş bir alana ekildiği görülmektedir (Tablo.2). Sahada su kaynaklarının fazla olması, özellikle akarsulara yakın

düzlüklerin yonca ekimine ayrılmasına imkân vermiştir. Kıraç alanlar ise çoğunlukla buğday ekimine ayrılmaktadır. Yörede çok sınırlı bir alanda ise patates ekimi yapılmaktadır. Yaptığımız mülakatlara göre, su kaynaklarının fazla olduğu yörede, patates ekiminin yaygınlaşmamasının nedenleri yöre halkının bu ürünün ekimi ve bakımı hakkında fazla bilgi sahibi olmaması ve böceklerin ürüne zarar verip hasadı azaltması olarak açıklanabilir. İnceleme alanında yetiştirilen büyük ve küçükbaş hayvanların daha ziyade et, süt ve yün (koyunların) verimi düşük yerli ırklardan oluştuğu, bundan dolayı da hayvancılıktan elde edilen gelirin genellikle az olduğu söylenebilir.

Şekil 3: Çaybağı Çayı Havzası ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası.

Figure 3: Topographic map of River Çaybağı Basin.

Buna karşın ülkemiz gibi canlı hayvan ve et fiyatlarının istikrarsızlık gösterdiği ülkelerde zaman zaman canlı hayvan satımı büyük bir kazanç sağlayabilmektedir. 2014 yılı verilerine göre yöredeki hayvan varlığının % 94,7'sini koyun oluşturmaktaydı. Keçi, sığır ve binek hayvanlarının toplam hayvan varlığı içindeki payları daha az olup sırasıyla % 2,9 %1,5 ve 0,9'dur (Tablo.2). Hayvancılık için gerekli olan yem ve saman, tahıl ve yem bitkilerinin tarımından, kuru ot ise çayırlardan elde edilmektedir. İnceleme alanında ikincil ve üçüncül ekonomik faaliyetler gelişmemiştir. Yöredeki köylerde

herhangi bir atölye bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırma sahasında imalat faaliyetlerine dayalı

bir geçim yoktur. Yöredeki köylerde bulunan sağlık evi, okul, cami ve karakollarda görev yapan sağlık personeli, öğretmen, imam ve rütbeli askerler ise hizmet sektörü çalışanlarını oluşturmaktadırlar. Havzada yer alan köy okullarında büyüklüklerine göre öğretmen sayısı 3-5 veya 10-15 kişiden oluşmaktadır.

Çaybağı Çayı'nın ülkemizdeki su toplama alanı bir sınır bölgesidir. Türkiye ile İran arasındaki tek demiryolu hattı bu alandan geçmektedir (Arınç, 2011). Saha stratejik

açından önemli olmasına rağmen günümüz itibarıyla çok fazla gelişmemiştir. Çaybağı Çayı Havzası'ndan geçen ve Türkiye'yi İran'a bağlayan karayolu ve demiryolu çok işlek değildir. İki ülke arasındaki demiryolu ulaşımı kesintisiz bir şekilde devam ederken karayolu ile henüz transit ticaret

yapılamamaktadır (Doğanay ve diğerleri, 2011). Bu durumun en önemli nedeni Kapıköy'ün İran tarafını (Razi) İran'ın iç kesimlerine bağlayan karayolunun yetersiz olmasıdır.

Tablo 2: Saray İlçesi'nde hayvan varlığı ve bitkisel üretim verileri (2014)(Kaynak: TÜİK verileri)
Table 2: The presence of animal and vegetative production in Saray district (2014). (TurkStat datas)

Hayvan Türü	Sayı	%	Tarım Ürünü	Ekildiği Alan (dekar)	%	Üretim (ton)
Koyun (Yerli)	155000	94,7	Buğday	48732	64,3	6799
Kıl Keçisi (Yerli)	4700	2,9	Arpa	2875	3,8	563
Sığır (Yerli)	2505	1,5	Yonca	21138	27,9	13300
Sığır (Melez)	100	0,0	Korunga	3000	3,9	1800
Tek Tırnaklılar	1472	0,9	Patates	80	0,1	100
Toplam	163777	100	Toplam	75825	100	22562

Ayrıca yörenin bir sınır bölgesi olması, özellikle araştırma sahasının doğu kesiminde İran sınırına yakın konumda yer alan köylerde, kaçakçılığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak illegal olan bu faaliyetler hem vergi kaybına neden olmakta hem de bu faaliyeti yapanlar bazen sınırda görevli askerlerin (Türk veya İran) açtıkları ateş sonucu yaralanmakta veya hayatlarını kaybetmektedirler. Dolayısıyla kaçakçılığın ortadan kaldırılması, bunun yerine yörede yasal ticaret faaliyetlerinin geliştirilmesi kaçakçılıktan kaynaklanan can kayıplarını ve maddi (vergi kaybı gibi) kayıpları ortadan kaldıracaktır ve yöre insanına sürdürülebilir bir geçim kaynağı sağlayacaktır.

Kapıköy sınır kapısının transit ticarete açılması yörede ticari faaliyetlerin canlanmasına ve araç trafiğinin (özellikle tır) artmasına neden olacaktır. Kapıköy'ün transit ticarete açılması sahada araç bakımı ve tamiri, dinlenme ve konaklama tesisi, lokanta vb. çeşitli iş alanlarının gelişmesine de zemin hazırlayabilir.

Bu iş kollarının gelişmesi, yöre halkı için farklı istihdam alanlarının ortaya çıkması anlamına gelecektir.

4. NÜFUS GELİŞİMİ

1899 tarihli Van vilayet salnamesinde bugünkü Özalp ve Saray ilçelerini içine alan Mahmudi kazasının toplam nüfusu yaklaşık 17000 kişiden oluşmaktaydı (Van Belediyesi, 1995). Ancak aynı alanda bugün farklı bir idari yapı olup toplam nüfus da 95.000 civarındadır. Dolayısıyla o verilerden araştırma sahasının 1899 tarihindeki nüfusu ile ilgili kesin bir rakam çıkarmak mümkün değildir. Çaybağı Çayı Havzası'nda yer alan köy yerleşmelerinin nüfusları ile ilgili en eski ve doğru bilgileri 1935 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarından elde edebilmekteyiz.

1935 yılı nüfus sayımı sonuçlarından yöredeki köy yerleşmelerinden (günümüzdeki) 14 tanesinin o dönem itibarıyla köy tüzel kişiliğine sahip olduğu, buna karşın 7 yerleşmenin köy tüzel kişiliğine sahip olmayıp diğer yerleşmelere bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 1: Araştırma sahasındaki Kapıköy sınır kapısı (solda) ve Kapıköy tren istasyonu (sağda).

Photo 1: Kapıköy Border Control (on the left) and Kapıköy Railway station (on the right) in the research area.

Ancak köy tüzel kişiliğine sahip olmayan yerleşmelerin nüfuslarının bu yerleşmelerin bağlı oldukları idari alanların nüfusları içinde değerlendirilmiş olduğu düşünülecek olursa, sayım sonuçlarından inceleme alanının toplam nüfusunun elde edileceği kanısındayız. Yani araştırma sahasının 1935 yılı nüfusunun 1.884 olduğu söylenebilir.

Çaybağı Çayı Havzası'nın 1935 yılında 1.884 olan nüfusu 1950 yılında 3.524'e, 1980'de 9.420'ye, 2000 yılında 13.951'e, 2007 yılında 16.619'a çıktıktan sonra 2014 yılında 15.634'e gerilemiştir. Havza'nın nüfusunda 1935 yılı ile 2014 yılı arasındaki 80 yıllık devrede 13.800 kişilik bir artış yaşanmıştır (Tablo.3 ve Şekil.4). Yani 80 yılda havza nüfusu yaklaşık 8,3 kat artmıştır. Diğer bir ifade ile bu dönemde havza nüfusu yaklaşık % 732,5 oranında artmıştır. Şüphesiz bu oran oldukça yüksektir. 1935 ile 2014 yılları arasında Van İli'nin nüfusu 143.434'ten 1.085.542'ye Türkiye'nin nüfusu ise 16.158.018'den 77.695.905'e çıkmıştır. Yani 80 yılda Van ili nüfusu % 656,8 oranında Türkiye nüfusu ise % 380,8 oranında artmıştır. Verilerden de anlaşılacağı üzere 80 yıllık süreçte Van İli'nin nüfusu ülke ortalamasına göre, inceleme alanının nüfusu da hem Van İli hem de ülke ortalamasına göre daha hızlı artmıştır. Bu hızlı artışın en önemli nedeni yörede doğum oranının yüksek olmasıdır. Nitekim TÜİK'nun verilerine göre Saray İlçesi'nde 2014 yılı yılında 650 çocuk doğmuş buna karşın 73 kişi ise ölmüştür. 2014'te ilçe nüfusu 22682 kişiden oluştuğuna göre Saray'da kaba doğum, kaba ölüm ve doğal artış hızlarının sırasıyla ‰ 28,7; ‰ 3,2 ve ‰ 25,5 (% 2,5) olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Araştırma sahasında son yıllarda gerçek nüfus artış hızı % -1 civarında olup bu değerle doğal artış hızı arasında % 3,5'luk bir farkın olması, yöreden dışarıya yönelik göçün oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Araştırma sahası dışarıya, özellikle de Van şehrine göç veren bir alandır. Öte yandan 2014 yılında yörede ‰ 25,5 olan doğal artış hızının, aynı yıl itibarıyla Türkiye'de ‰ 13,5 olan ortalama değerden oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Yörede eğitim seviyesinin düşük, sağlık hizmetlerinin yetersiz olması, doğum kontrol yöntemlerine yeterince başvurulmaması ve kültürel olarak yöre halkının çok çocuğu tarım ve hayvancılık faaliyetleri açısından bir avantaj olarak görmesi gibi etkenler nüfusun uzunca bir süre hızlı artmasına neden olmuştur. Ancak son yıllarda hem doğum oranlarının düşmesi hem de dışarıya yönelik göçlerin artması, yöredeki nüfus artış hızının eksi değerlere düşmesine neden olmuştur. Nüfusun doğal artış hızı, yörede nüfus artış hızının hala yüksek olduğunu göstermektedir. Fakat havzanın nüfusu göçten dolayı azalmaktadır. Çaybağı Çayı Havzası'nda 1935 ile 2014

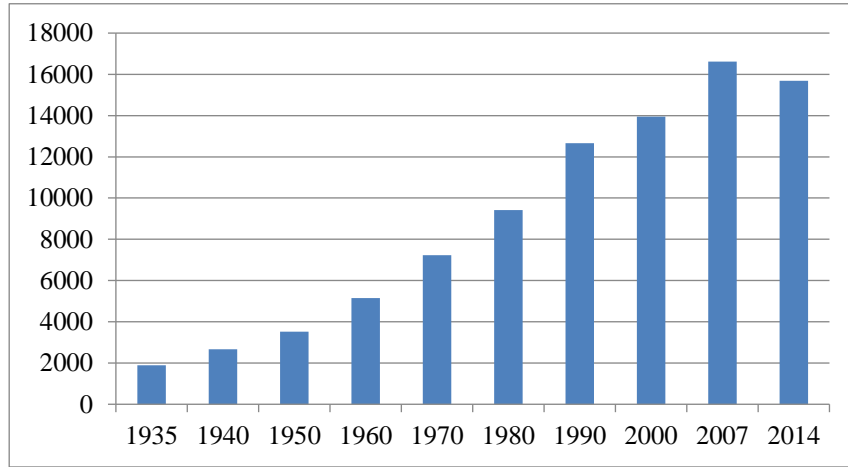
yılları arasında nüfusun yıllık artış-azalış oranı incelendiğinde bu değerlerin dönemsel olarak önemli değişiklikler gösterdiği ve yıllık % -0,8 ile % 8,3 arasında değiştiği görülmektedir. 1935 yılı ile 1940 yılı arasında sahanın nüfusu yılda % 8,3 oranında artarak 1884'ten 2667'ye çıkmıştır. Bu dönemde nüfus artışının ülke ortalamasına göre oldukça yüksek olması, sınır bölgesinde yer alan havzanın dışarıdan (İran'dan) göç almış olabileceğini göstermektedir. Zira ülkede ve yörede o dönemin koşulları düşünüldüğünde doğal artışla bu kadar büyük bir nüfus artışının yaşanması mümkün değildir. Yörede yaptığımız mülakatlara göre I. Dünya Savaşı yıllarından 1950 yılına kadar olan devrede sınırın her iki tarafındaki yerleşmelerde yaşayan ve akraba olan topluluklar arasında göç olayının yaşandığını ve bu göçlerin daha ziyade İran'dan Türkiye'ye doğru olduğunu söyleyebiliriz.

1940 ile 1950 arasında yıllık artış hızı azalarak % 3,2'ye düşmüştür. Havzada yıllık nüfus artış oranının 1950 yılı ile 1990 yılı arasında genellikle yüksek sayılabilecek değerler aldığı görülmektedir. Belirtilen dönemde yıllık nüfus artışı genellikle % 3 ile % 4 arasında değişmiş ancak 1960'lı yıllarda % 4,6 gibi daha yüksek bir orana çıkmıştır. İnceleme alanında 1990 yılından sonra yıllık nüfus artış oranında dalgalanmalar meydana gelmişti. 1990 yılı ile 2000 yılı arasında nüfus artış hızı % 1'e düşerken 2000-2007 yılları arasında % 2,7'ye yükselmiştir. 2007 yılı ile 2014 yılı arasındaki son 8 yılda ise yıllık nüfus artış hızı ilk defa eksi değere düşmüştür. Belirtilen dönemde havza nüfusu yılda % -0,8 oranında azalmıştır (Tablo.4).

Tablo 3: Çaybağı Çayı Havzası'nın Nüfus Gelişimi (1935-2014) (Kaynak: TÜİK verileri)

Table 3: Evaluation of Population in River Çaybağı Basin (1935-2014) (Source: TurkStat datas)

Yıllar	Nüfus Miktarı	Artan-Azalan	Yıllık Artış-Azalış Oranı (%)
1935	1884	-	-
1940	2667	783	8,3
1950	3524	857	3,2
1960	5148	1624	4,6
1970	7224	2076	4,0
1980	9420	2196	3,0
1990	12662	3242	3,4
2000	13951	1289	1,0
2007	16619	2668	2,7
2014	15684	-935	-0,8

Şekil 4: Çaybağı Çayı Havzası'nın Nüfus Gelişimi Grafiği (1935-2014).

Figure 4: Chart of Evaluation of Population in River Çaybağı Basin (1935-2014).

Tablo 4: Sayım Dönemlerine Göre Çaybağı (Kotur) Çayı Havzası'ndaki Köy Yerleşmelerinin Nüfusları (1935-2014) (TÜİK verileri)

Table 4: The population of non-urban settlements in River Çaybağı Basin in terms of census periods (1935-2014) (Source: TurkStat datas)

Köyün Adı	1935 Yılı Nüfusu	1940 Yılı Nüfusu	1950 Yılı Nüfusu	1960 Yılı Nüfusu	1970 Yılı Nüfusu	1980 Yılı Nüfusu	1990 Yılı Nüfusu	2000 Yılı Nüfusu	2007 Yılı Nüfusu	2014 Yılı Nüfusu
Baltepe	131	161	154	267	438	555	601	711	729	609
Beyarslan	-	-	358	497	678	923	1139	1210	1587	1711
Çakmakköy	90	86	116	146	219	319	404	420	446	363
Çardak	-	-	149	197	261	335	507	690	780	734
Çaybağı	171	169	218	352	470	680	753	839	972	874
Değirmigöl	283	426	232	285	443	548	585	723	776	676
Dolutaş	113	139	171	189	289	368	427	401	461	453
Kapıköy	230	292	291	367	469	687	769	688	743	629
Karahisar	113	133	181	264	379	625	948	940	1336	1299
Kargalı	62	72	97	131	205	259	290	417	535	477
Kazlıgöl	-	-	80	170	271	368	505	607	805	806
Keçikayası	151	159	133	173	216	381	483	476	535	487
Kekikdüzü	68	77	84	130	163	311	464	550	659	602
Kepir	110	115	170	224	306	391	542	561	570	403
Koçbaşı	-	-	-	187	271	407	530	589	810	746
Kurucan	-	-	75	247	327	544	575	482	823	934
Örenburç	427	462	576	637	975	1183	1597	1797	2102	2057
Turanköy	57	75	94	139	168	271	404	477	536	551
Yamanyurt	-	-	50	77	121	109	176	241	172	190
Yeşilağaç	-	78	60	112	141	207	291	393	435	366
Zincirkıran	221	223	235	357	414	569	662	739	807	717

Toplam	1884	2667	3524	5148	7224	9420	12662	13951	16619	15684
--------	------	------	------	------	------	------	-------	-------	-------	-------

Son 25 yılda saha nüfusunda daha istikrarsız bir gelişimin yaşanması bize göre doğal artışın azalması ve dışarıya yönelik göçlerle alakalıdır. Özellikle 1980 yılından sonra tüm Türkiye’de olduğu gibi yöredeki kırsal yerleşmelerden çeşitli şehirlere yönelik göçler hızlanmıştır. Ancak nüfusun yaş yapısında görüleceği gibi yörede son 25 yılda doğum oranları ve buna bağlı olarak çocuk nüfusta önemli bir azalma meydana gelmiştir. Havzada doğal nüfus artış hızı son çeyrek asırda önemli ölçüde azalmış olmakla birlikte halen ülke ortalamasının üzerindedir. Ancak artışın göçle azalan nüfusu karşılamaya yetmediği bir gerçektir.

2007 ile 2014 yılı arasındaki son 8 yılda Çaybağı Çayı Havzası’ndaki köylerin % 71’inde (15 köy) nüfusun azaldığı görülmektedir (Tablo.4). Sahada doğal artışın yüksek olduğu düşünüldüğünde, bu azalışın göçten kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim sahada yapılan gözlem ve mülakatlara göre son 30 yılda araştırma sahasındaki kırsal yerleşmelerden başta İstanbul, Van, İzmir, Antalya ve Bodrum şehirleri olmak üzere ülkenin farklı yerlerine yönelik göçlerin gerçekleştiği söylenebilir. TÜİK verileri göz önüne alındığında da sahanın nüfusunun son 8 yılda azaldığı görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi köylerin büyük bir kısmında nüfus değişim oranı eksi değerler almıştır. Bu durum yöreden dışarıya yönelik göçlerin fazla olduğunu göstermektedir. Doğum oranının yüksek olduğu yörede son 8 yılda nüfusun yaklaşık 1000 kişi azalması aslında reel göçün daha fazla olduğunu göstermektedir. Yani yüksek doğum oranı göç olayının boyutunu olduğundan daha küçük göstermektedir.

Yörede iklim koşullarının sert olması, geçimin zorluğu, eğitim ve sağlık hizmetlerinin hala istenen seviyede olmaması ve halk arasında zaman zaman yaşanan çeşitli anlaşmazlıklardan kaynaklanan sosyal problemler gibi çok sayıda etmen göçe neden olmaktadır. Yöreden dışarıya yönelik göçleri azaltmak için göç nedenlerini ortadan kaldırmak gerekmektedir. Şüphesiz bu da kolay bir iş olmayıp uzun vadeli sosyal ve ekonomik projelerin başlatılması ile mümkündür. Örneğin yörede hala toprağı olmayan veya çok az olan aileler bulunmaktadır. Göçle kırsal yerleşmelerden ayrılan kişilere ait tarım topraklarının, kamu tarafından kiralanarak toprağı olmayan veya az olan ailelere daha uygun koşullarda kiralanması veya ücretsiz kullanılması geçim şartlarını iyileştirebilir.

Ayrıca tarım ve hayvancılığın geleneksel yöntemlerle yapıldığı yörede daha verimli yöntemlerin ilçe tarım müdürlüğü vasıtasıyla uygulamalı olarak öğretilmesi söz

konusu faaliyetleri yapan kırsal nüfusun gelir seviyesini arttıracaktır. Yerli ırkların yerine et, süt ve yün (koyun için) verimi daha fazla olan ırkların yaygınlaştırılması için kamu tarafından örnek projelerin geliştirilmesi, bize göre son derece önemlidir. Bitki örtüsünün bozkır olduğu yörede, özellikle de yüksek dağlarda çiçek kalitesi oldukça yüksektir. Ancak yöre halkı arasında arıcılık yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla yörede toprağı olmayan veya geliri az olan aileler için başta arıcılık olmak üzere alternatif geçim kaynaklarının geliştirilmesi dışarıya yönelik göçü azaltacaktır. Yörede irili ufaklı çok sayıda akarsu bulunmaktadır. Van İli’ne bağlı Erciş, Çatak ve Gürpınar ilçelerinde alabalık üretimi yapılırken araştırma sahasında içinde bulunduğu Saray ilçesi ve diğer ilçelerde bu faaliyet yapılmamaktadır. Yöredeki kırsal yerleşmelerde kültür balıkçılığının geliştirilmesi ve kırsal hane halkının bir kısmının bu faaliyeti yapmaya başlaması, alternatif bir ekonomik faaliyetin yöreye kazandırılmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla yöredeki akarsuların su kalitesi ve debisi araştırılıp uygun yerlerde adı geçen faaliyetin yapılmaya başlanması bize göre önemli bir husustur.

5. NÜFUS YAPISI

Araştırma sahası Saray İlçesi’nin sınırları içinde yer almaktadır. Ancak Saray İlçesi’nde yer alan Saray kasabası, Sırmımlı Köyü, Bakışık Köyü ve bu köyün idari alanında bulunan Güzeldere Mahallesi, araştırma sahasında yer almamaktadır. Geri kalan 21 köy yerleşmesi ve 2 mahalle yerleşmesi ise Çaybağı Çayı Havzası’nda yer almaktadır. 2014 yılı itibarıyla Saray ilçesinin nüfusu 22632 kişiden oluşmakta olup bu nüfusun 15684’ü (% 69,3) Çaybağı Çayı Havzası’ndaki 21 köy yerleşmesinde 6968’i (% 30,7) ise yukarıda adı geçen 4 yerleşmede bulunmaktaydı. İlçe nüfusunun yaklaşık % 70’inin (% 69,3) araştırma sahasında yer alması, Saray ilçesine ait verilerin sahayı temsil edebileceği anlamına gelmektedir. Köy bazında nüfusun yaş ve eğitim yapısına ait verilerin olmaması nedeniyle belirtilen konularda Saray İlçesi’ne ait veriler kullanılmıştır.

4.1. Nüfusun Cinsiyet Yapısı

Bilindiği gibi herhangi bir yerde 100 veya 1000 kadın başına düşen erkek sayısı 100’den veya 1000’den fazla ise cinsiyet oranı yüksek, 100 veya 1000’den az ise cinsiyet oranı düşük olarak ifade edilmektedir. Dünyada doğumlara bağlı olarak her 100 kız çocuğa karşılık 105 erkek çocuğun doğduğu tespit edilmiştir (Tümertekin ve Özgüç, 2011). Ancak doğumlara bağlı olarak yüksek olan cinsiyet oranı sonraki yaşlarda eşitlenmekte ve ileri

yaşlarda düşmektedir. Yani ileri yaşlarda 1000 kadın başına düşen erkek sayısı 1000'in altına inmektedir. Yukarıda belirtilen rakamlar dünyada tespit edilen ortalama rakamlar olup bütün ülkelerde yüzde yüz görülen değerler değildir. Ayrıca doğumların yanı sıra, savaşlar, göçler ve nüfus politikaları gibi etkenler de cinsiyet oranı üzerinde belirleyici role sahiptir.

Saray ilçesinde nüfusun cinsiyet yapısı incelendiğinde 2014 yılında bu değer 1049,7 olup yüksek olduğu görülmektedir (Tablo.7). 2014 yılında Türkiye genelinde de cinsiyet oranının yüksek olduğu düşünüldüğünde, ilçenin söz konusu değer açısından ülke geneliyle benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Tablo 5: Çaybağı Çayı Havzası'ndaki Bazı Köylerin Nüfuslarının Cinsiyet Oranı (1935-1960)(Kaynak:TÜİK verileri)

Table 5: The human sex ratio in some villages in River Çaybağı Basin (1935-1960) (Source: TurkStat datas)

Köyler	1935				1960			
	Kadın	Erkek	Toplam	Cinsiyet Oranı	Kadın	Erkek	Toplam	Cinsiyet Oranı
Örenburç	199	228	427	1145	314	323	637	1028
Baltepe	63	68	131	1079	131	136	267	1038
Turanköy	23	34	57	1478	60	79	139	1316
Kapıköy	111	119	230	1072	185	182	367	984
Kargalı	33	29	62	878	67	64	131	955
Değirmigöl	128	155	283	121	140	145	285	1036
Toplam	557	633	1190	1136	897	929	1826	1035

Tablo 6: Çaybağı Çayı Havzası'ndaki Bazı Köylerin Nüfuslarının Cinsiyet Oranı (1980-2000) (Kaynak:TÜİK verileri)

Table 6: The human sex ratio in some villages in River Çaybağı Basin (1980-2000) (Source: TurkStat datas)

Köyler	1980				2007			
	Kadın	Erkek	Toplam	Cinsiyet Oranı	Kadın	Erkek	Toplam	Cinsiyet Oranı
Örenburç	518	665	1183	1283	1054	1048	2102	994
Baltepe	249	306	555	1227	334	395	729	1183
Turanköy	136	135	271	993	283	253	536	894
Kapıköy	335	352	687	1051	359	384	743	1070
Kargalı	114	145	259	1271	263	272	535	1034
Değirmigöl	254	294	548	1157	403	373	776	926
Toplam	1606	1897	3503	1181	2596	2725	5321	1050

Çaybağı Çayı Havzası'ndaki bazı köy yerleşmelerinin 1935, 1960, 1980 ve 2007 yıllarına ait nüfusun cinsiyet durumu verileri incelendiğinde tüm sayım dönemlerinde cinsiyet oranının yüksek olduğu görülmektedir. Yöredeki köylerden tabloda yer alanlarının toplam nüfusunda cinsiyet oranı 1935 yılında 1136, 1960 yılında 1035, 1980 yılında 1136 ve 2007 yılında ise 1035'tir. Ancak köy yerleşmelerindeki cinsiyet oranı tek tek incelendiğinde, 1935 yılında Kargalı, 1960 yılında ise Kapıköy ve Kargalı

köylerinde cinsiyet oranının düşük olduğu görülmektedir (Tablo.5). 1935 yılından önce I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş savaşlarının yaşanmış olması ve çok sayıda erkeğin hayatını kaybetmesi bu değer ortaya çıkışına neden olmuştur. Ancak sonraki dönemde ülke genelinde ve araştırma sahasındaki yerleşim birimlerinin büyük bir kısmında cinsiyet oranının yükselmesine karşın, adı geçen 2 köyde söz konusu oranın yükselmemesi doğumlardaki

cinsiyet oranı veya göçlerle alakalı bir durum olarak değerlendirilebilir.

1980 yılında sahada yer alan Turanköy'de, 2007 yılında ise Turanköy, Değirmigöl ve Örenburç'ta cinsiyet oranının düşük olduğu görülmektedir (Tablo.6). Sahadaki köylerin çoğunda cinsiyet oranı yüksek olmasına rağmen adı geçen yerleşmelerde bu oranın düşük olması, yöredeki genç erkek nüfusun dışarıya yönelik mevsimlik ve sürekli göçleriyle açıklanabilir. Geçim kaynaklarının sınırlı olduğu yörede genç nüfus arasında ülkemizin batı kesimlerinde inşaat işçiliği başta olmak üzere farklı işlerde çalışma, oldukça sık rastlanan bir olaydır.

4.2. Nüfusun Yaş Yapısı

2014 yılında Saray İlçesi'nde nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde 0-4 5-9 ve 10 -14 yaş gruplarında yer alanların paylarının sırasıyla % 12,7; % 13,5 ve % 14 olduğu görülmektedir. İlçe nüfusunda 10-14 yaş

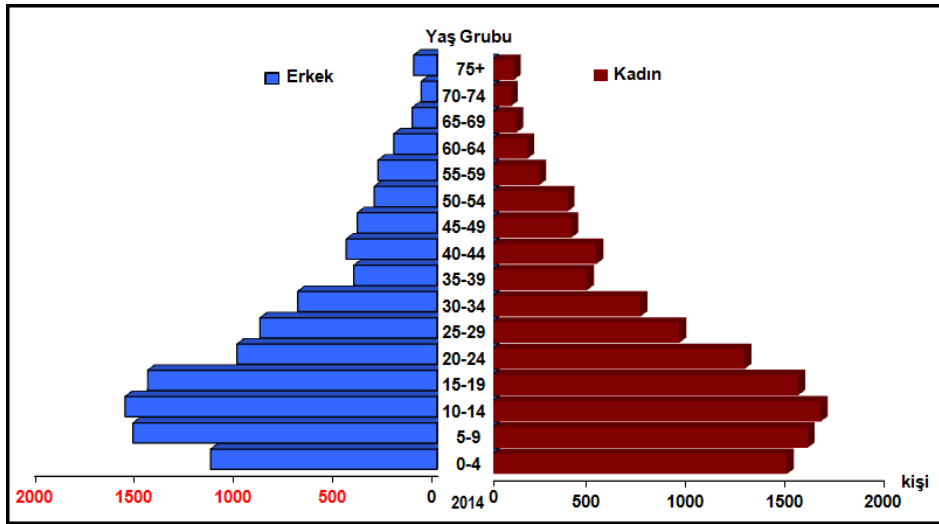
grubunda yer alanların daha alt yaş gruplarında yer alanlardan fazla olması, yörede son yıllarda doğum oranlarında meydana gelen azalmadan kaynaklanmaktadır. 2014 yılında Saray'ın nüfusunun % 63,2'si 25 yaş altı nüfustan geri kalanı ise 25 yaş üstü nüfustan oluşmaktaydı. Bu veri ilçe nüfusun oldukça genç olduğunu göstermektedir.

İlçenin 2014 yılındaki nüfus piramidine bakıldığı zaman, piramidin tabandan tavana doğru daralmadığı buna karşın 10-14 yaş grubundan alta ve üste doğru daraldığı görülmektedir (Şekil.5). Şüphesiz piramidin belirtilen yaş grubundan yukarı doğru daralması normal bir durumdur. Ancak ilçenin nüfus piramidinin 10-14 yaş grubundan tabana doğru daralması son 10-15 yılda doğum oranının ve dolayısıyla doğal artış hızının azaldığını göstermektedir. Saray İlçesi'nde piramidin tabanının daralması ilçe nüfusunun önümüzdeki yıllarda tedrici olarak yaşlanacağını göstermektedir.

Tablo 7: Saray İlçesi'nde yaş grubuna göre nüfus ve oranı (2014) (Kaynak: TÜİK verileri)

Table 7: Population and proportion by age group (2014) (Source: TurkStat datas)

Yaş Grubu	Kadın	Erkek	Toplam	%
0-4	1440	1485	2925	12,7
5-9	1531	1590	3121	13,5
10-14	1571	1656	3227	14,0
15-19	1457	1542	2999	13,1
20-24	1007	1272	2279	9,9
25-29	891	944	1835	8,0
30-34	702	748	1450	6,3
35-39	419	479	898	3,9
40-44	457	526	983	4,3
45-49	401	400	801	3,5
50-54	316	381	697	3,0
55-59	297	238	535	2,3
60-64	218	177	395	1,7
65-69	125	123	248	1,1
70-74	79	95	174	0,8
75+	117	109	226	1,0
Bilinmeyen	-	-	-	-
Toplam	11208	11765	22973	100

Şekil 5: Saray İlçesi'nin 2014 yılındaki nüfus piramidi.

Figure 5: Population pyramid of Saray District in 2014.

4.3. Nüfusun Bağımlılık Oranı

2014 yılı verilerine göre Saray İlçesi'nde toplam nüfusun % 40,4'ü; 0-14 yaş grubu nüfustan oluşurken çalışma çağı ve yaşlı nüfus oranları sırasıyla % 56,8 ve 2,8'dir. Verilerden de anlaşılacağı üzere Saray'da çocuk nüfus oranı % 24,3 olan Türkiye'deki ortalama değere (TÜİK, 2015) göre daha yüksek, buna karşın çalışma çağı nüfusu ve yaşlı nüfus oranı ülke geneline göre daha düşüktür. Bu durumun en önemli nedeni yörede hala doğum oranının yüksek olmasıdır.

2014 yılı verilerine göre Saray İlçesi'nde çalışma çağındaki nüfus 13.052 iken yaşlı ve çocuk sayısı 9.921'dir. Bu verilere göre nüfusun bağımlılık oranı % 76'dır. 2014 yılı itibarıyla Türkiye'de nüfusun bağımlılık oranı % 47,6'dıydı (TÜİK, 2015). Saray'da bağımlılık oranının ülke ortalamasına göre oldukça yüksek olmasının temel nedeni, çocuk nüfusunun toplam nüfus içindeki payının yüksek olmasıdır.

2014 yılında Saray İlçesi'nde yaşlı bağımlılık oranı % 5'ti. 2014 yılında ülkemizdeki yaşlı bağımlılık oranı % 11,8 (TÜİK, 2015) olup Saray'daki değerden % 6,8 yüksektir.

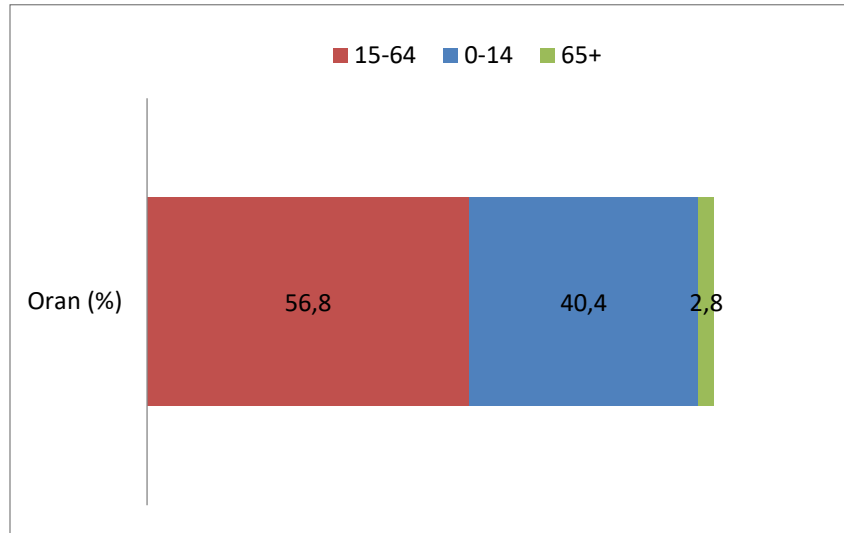
Bu durumun temel nedeni Saray'da yaşlı nüfus oranının ülkedeki ortalama değere göre çok düşük olmasıdır. Nitekim ilçede yaşlı nüfus oranı henüz % 2,8 olup % 8 olan ülkedeki ortalama değerden oldukça azdır.

Saray'da genç bağımlılık ve toplam bağımlılık oranlarının yüksek olması, çalışan nüfusun üzerindeki yükün fazla olduğunu göstermektedir. Kaldı ki teorik olarak çalışma çağındaki nüfusun yaklaşık dörtte birinin (% 22,9) çalışmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda nüfusun bağımlılık oranı da % 76'dan % 129'a çıkmaktadır. Dolayısıyla inceleme alanında nüfusun bağımlılık oranı oldukça yüksek olup çalışma çağındaki nüfusun tamamının çalıştığını varsaydığımızda bile çalışan her birey kendisi haricinde en az 1 kişiye bakmak zorundadır. 15-19 yaş grubunun çalışmadığı varsayıldığında 20-64 yaş diliminde yer alan 10053 kişinin kendileri hariç 12920 bakması sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 8: Saray İlçesi'nde geniş aralıklı yaş grubuna göre nüfus ve oranı (2014)(Kaynak: TÜİK verileri)

Table 8: Population and proportion of population by broad age group (2014) (Source: TurkStat datas)

Yaş Grubu	Kadın	Erkek	Toplam	Oran (%)
0-14	4542	4731	9273	40,4
15-64	6345	6707	13052	56,8
65+	321	327	648	2,8
Toplam	11208	11765	22973	100

Şekil 6: Saray İlçesi'nde nüfusun geniş aralıklı yaş grafiği (2014).

Figure 6: Chart of the population by broad age group in Saray District (2014).

Tablo 9: Saray İlçesi'nde 6 yaş üstü nüfusun okuma-yazma bilme durumu (2014) (Kaynak: TÜİK verileri)

Table 9: The literacy rate of population of over six years in Saray District (2014) (Source: TurkStat datas)

Okuma-yazma durumu	Kadın	Oran (%)	Erkek	Oran (%)	Toplam	Oran (%)
Bilen	7974	87,3	9788	96,3	17762	92,0
Bilmeyen	1056	11,5	250	2,5	1306	6,8
Durumu Bilinmeyen	109	1,2	122	1,2	231	1,2
Toplam	9139	100	10160	100	19299	100

Tablo 10: Saray'da Nüfusun öğretim kademelerine göre dağılımı (2014) (Kaynak: TÜİK verileri)

Table 10: Educational level of literate population in Saray District (2014) (Source: TurkStat datas)

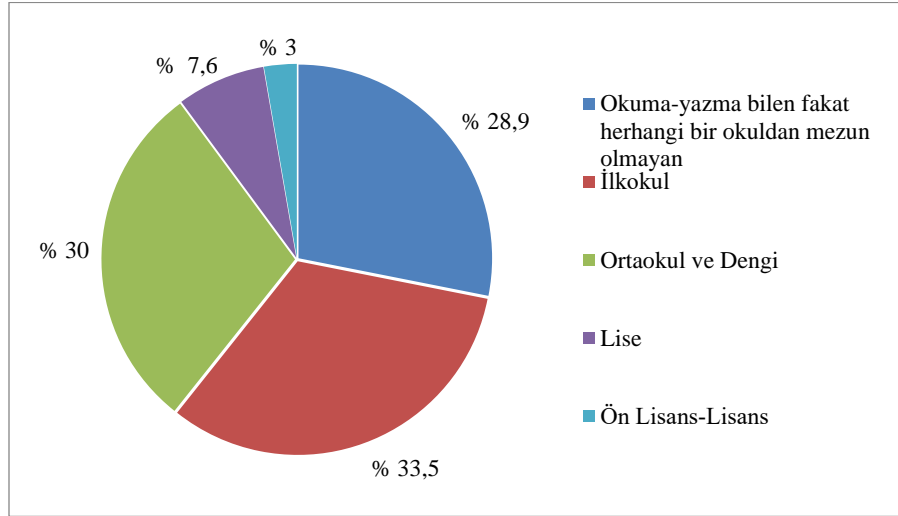
Bitirilen Eğitim Seviyesi	Kadın	%	Erkek	%	Toplam	%
Okuma yazma bilen ancak bir okul bitirmeyen	3067	38,5	2094	21,2	5161	28,9
İlkokul	2693	33,7	3293	33,3	5986	33,5
Ortaokul ve Dengi	1882	23,6	3467	35,1	5349	30,0
Lise ve Dengi	203	2,6	647	6,6	850	4,8
Ön lisans- lisans	129	1,6	376	3,8	505	2,8
Toplam	7974	100	9877	100	17851	100

6. NÜFUSUN EĞİTİM DURUMU

2014 yılı verilerine bakıldığında Saray'da 6 yaş üstü nüfusun okuma-yazma bilme oranı % 92'ydi. 6 yaş üstü nüfusun % 6,8'i ise okuma-yazma bilmemekteydi. Sarayda 6 yaş üstü nüfusun % 1,2'sinin okuma-yazma durumu ise bilinmemektedir (Tablo.9). Ülkemizde 2014 yılı itibariyle nüfusun % 3,9'unun okuma-yazma bilmediği (Yılmaz, 2015b) göz önüne alınacak olursa Saray gibi ülkemizin doğu sınırında yer alan bir ilçede okuma-yazma

oranının iyi bir seviyede olduğu söylenebilir. Saray İlçesi'nde okuma-yazma bilen nüfusun öğretim kademelerine göre dağılımı incelendiğinde 2014 yılı itibariyle okuma-yazma bilen nüfusun % 28,9'unun sadece okur-yazar olduğu, % 33,5'inin ilkökul mezunu, % 30'unun ise ortaokul ve dengi okul mezunu olduğu görülmektedir (Tablo.10 Şekil.7). İlçede ortaöğretim ve daha üst

kademeden mezun sayısı ise oldukça az olup % 7,6'dır (Tablo.10 Şekil.7).

Şekil 7: 2014 yılında Saray İlçesi'nde okuma yazma bilenlerin eğitim kademelerine göre dağılışı.

Figure 7: Educational level of literate population in Saray District in 2014.

İlçede okuma-yazma bilenlerin önemli bir kısmının herhangi bir okul bitirmeyenlerden oluşması ve ortaöğretim ve daha üst düzeydeki okullardan mezun sayısının oldukça az olması, Saray'da eğitim seviyesinin düşük olduğunu göstermektedir. Nitekim sadece okuma-yazma bilip herhangi bir okuldan mezun olmayanlar ile ilkokul ve ortaokul mezunu sayısı, toplam okuma-yazma bilenlerin % 92,4'tür. İlçede nüfusun eğitim seviyesini yükseltmek için orta öğretim (lise) ve daha üstü düzeyde okullaşma oranını arttırmak gerekmektedir.

7. NÜFUS DAĞILIŞI

Çaybağı Çayı Havzası'nda nüfusun yerleşmelere göre dağılışına bakıldığı zaman, söz konusu unsurun yerleşmeler arasında dengeli bir şekilde dağılmadığı görülmektedir. Sahada yer alan Örenburç, Karahisar ve Beyarslan köyleri sayılarına oranla daha fazla nüfus barındırırken Yeşilağaç, Yamanyurt, Kepir ve Çakmak gibi köyler ise sayılarına oranla çok az nüfus barındırmaktadırlar (Şekil.10). Karahisar, Beyarslan ve Örenburç köyleri havzadaki köylerin % 14,3'ünü oluştururken 2014 yılı itibarıyla bu 3 köyün 5.067 kişilik nüfusu, havzanın 15.684 kişilik nüfusunun % 32,3'ünü oluşturmaktaydı. Buna karşın havzada nüfusu en az olan Yeşilağaç, Kepir, Yamanyurt, Çakmak köyleri havzadaki köylerin yaklaşık beşte birini (% 19) oluştururken bu köylerin nüfusu havza nüfusunun sadece % 9'unu oluşturmaktaydı.

Çaybağı Çayı Havzası'nda yer alan Beyarslan Köyü Saray ovasının güneydoğusunda yer alan nispeten geniş

tarım alanlarına sahip bir yerleşmedir. Ayrıca bu köyün doğu kesimi dağlık bir saha olup mera olarak kullanılmak-

tadır. Nüfusu nispeten fazla olan diğer iki köy ise içinde Çaybağı Çayı'nın yan kolu olan Karahisar Deresi'nin geçtiği verimli düzlüklere sahiptir. Karahisar Deresi'nin çevresinde yer alan tarım alanlarının doğusunda ve batısında bulunan dağlık alanlar ise mera olarak kullanılmakta ve Karahisar ve Örenburç köylerindeki hane halklarının hayvancılıktan elde edilen gelirin fazla olmasına neden olmaktadır.

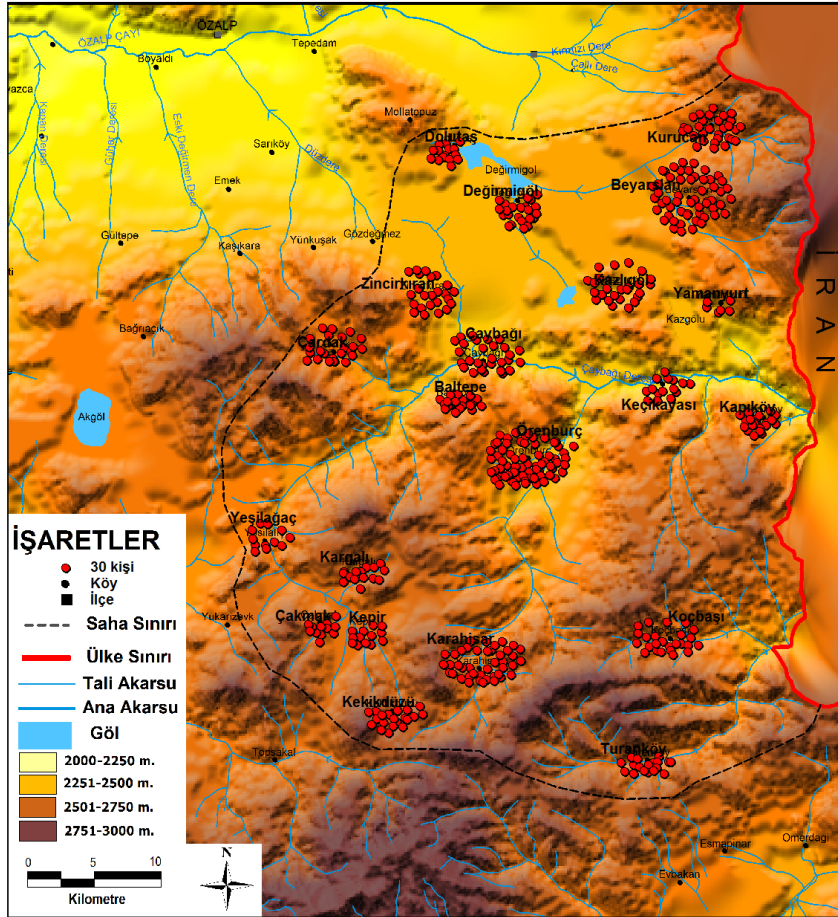
Havzada nüfusu en az olan köyler olarak dikkat çeken Yeşilağaç, Çakmak, Kepir ve Yamanyurt köyleri ise dağlık sahada yer almaktadır. Adı geçen köylerden ilk üçü inceleme alanının güneybatısındaki yüksek sahada yer alırken Yamanyurt Köyü ise Kapıköy sınır kapısının kuzeybatısındaki eğimli alanda bulunmaktadır.

Havzadaki köylerin konumları, arazilerinin topoğrafik özellikleri ve yükselti basamakları ile gelir kaynakları ve nüfusları arasında bir ilişki olduğu açıktır. Geçim kaynaklarının daha iyi olduğu köyler zamanla daha büyük nüfuslu yerleşmeler haline gelirken söz konusu kaynağın sınırlı olduğu köyler, göçle nüfus kaybetmekte ve küçük nüfuslu yerleşmeler olarak dikkat çekmektedirler. Havzada ortalama köy idari alanı nüfusu 747 iken gerçekte bu değer 190 (Yamanyurt) ile 2057 (Örenburç) arasında değişmektedir. Havzadaki 15 köyün (% 71) nüfusu ortalama köy idari alanı nüfus büyüklüğü olan 747 değerinden küçükken sadece 6 köyün nüfusu bu değerden büyüktür. Araştırma sahasında Örenburç, Karahisar ve

Beyarslan gibi büyük nüfuslu köylerin varlığı, ortalama köy nüfusu büyüklüğü değerini yükseltmiştir. Buna karşın geri kalan 18 köyde nüfusun genellikle 400-700 aralığında olması, havzadaki köylerin büyük bir kısmında nüfus büyüklüğünün ortalama köy idari alanı nüfusundan küçük olması sonucunu doğurmuştur.

Yaptığımız hesaplama göre araştırma sahasının yüzölçümü yaklaşık 764 km² dir. 2014 yılı itibariyle havza nüfusunun 15684 kişi olduğunu düşündüğümüzde, havzada nüfus yoğunluğunun 21 olduğunu görmekteyiz.

Söz konusu değerün günümüzde yaklaşık 100 olan Türkiye'deki ortalama değerden ve yaklaşık 57 olan Van ili'ndeki ortalama değerden oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ülkemizin doğu sınırında yer alan ve göç veren araştırma sahasında nüfus miktarının fazla olduğu bir kasaba veya şehrin olmaması, nüfus yoğunluğunun düşük olmasının başlıca nedenidir. Öte yandan araştırma sahasının bir sınır bölgesi ve Türkiye ile İran arasında önemli sayılabilecek bir ulaşım ağının geçtiği yer olduğu düşünüldüğünde, sahanın bu konumunun avantajını yeterince kullanmadığını söyleyebiliriz.

Şekil 10: Çaybağı Çayı Havzası'nın nüfus dağılışı haritası (2014).

Figure 10: The map of the population distribution in River Çaybağı Basin (2014).

8. TARTIŞMA, ÖNERİLER VE SONUÇ

Çaybağı Çayı Havzası ülkemizin doğusunda İran sınırında yer almaktadır. Araştırma sahasının 1935 yılında 1884 olan nüfusu, 2007 yılına kadar sürekli artarak 16619'a yükselmiştir. Ancak havzanın nüfusu son 8 yılda 935 kişi azalarak (2014 yılında) 15684'e düşmüştür. Bu düşüşün temel nedeni dışarıya yönelik göçlerdir. Nitekim günümüzde havzada doğal artış hızı % 2,5 civarında iken

gerçek nüfus artış hızı % -1 civarındadır. Bu da havzadan dışarıya yönelik göçlerin, nüfusun doğal artış hızı ile gerçek artış hızı arasında % 3,5 gibi bir farkın ortaya çıkmasına neden olduğunu göstermektedir. Yörede aslında uzunca bir süredir göç olayı devam etmektedir. Fakat geçmişte (1980-2000 arası) doğum oranları çok fazla olduğu için göçle kaybedilen nüfus çok fazla göze çarpmamaktaydı. Ancak son yıllarda doğum oranının azalması ile birlikte göçe bağlı olarak azalan nüfus, doğumlarla

karşılanamamış ve nüfus artışı eksi değerlere düşmüştür. Önümüzdeki yıllarda da yöreden dışarıya yönelik göçler devam edecektir. Ancak yukarıda bahsedilen bazı tedbirler alındığı takdirde bu göç azaltılabilir veya tamamen durabilir.

Araştırma sahasında 0-14 yaş grubu nüfus, toplam nüfusun % 40,4'ünü oluştururken 15-64 ve 65+ yaş gruplarının oranları sırasıyla % 56,8 ve % 2,8'dir. Havzada günümüzde nüfusun bağımlılık oranı % 76 olup bu değer % 47 olan Türkiye'deki ortalama değerden oldukça yüksektir. Bağımlılık oranının yüksek olması, yörede çalışan nüfus üzerindeki yükün fazla olduğu anlamına gelmektedir.

Saray'da 2014 yılında 6 yaş üstü nüfusun % 92'si okuma-yazma bilmekteydi. Okuma-yazma bilenlerin % 84,4'ü sadece okuma-yazma bilenler, ilkokul ve ortaokul mezunlarından oluşmaktaydı. Buna karşın ortaöğretim ve daha üst düzeyde mezun olanların oranı oldukça az olup sadece % 7,6'ydı. Ortaöğretim ve daha üst düzeyindeki okullaşmayı arttırmak için çeşitli tedbirlerin alınması ve teşviklerin yapılması gerekmektedir.

Havzadaki nüfusun nitelikli hale getirilmesi için eğitim konusunda önemli çalışmalara ihtiyaç vardır. Lise ve üzeri düzeyde okullaşma oranının artırılması, kırsal yerleşmelerde yaşayan genç kızlara yönelik dikiş-nakış, halıcılık gibi çeşitli kursların düzenlenmesi ve bütün eğitim kurumlarında eğitimin kalitesini arttırmaya yönelik çalışmaların yapılması, genç nüfusun niteliğini yükseltecek ve üretim kapasitesini arttıracaktır.

Araştırma sahasında 2014 yılı verilerine göre nüfus yoğunluğu oldukça düşük olup 21'dir. Sahanın nüfusu yerleşmeler arasında dengeli bir şekilde dağılmamış olup Beyarlan, Karahisar ve Örenburç köyleri havzadaki köylerin % 14,3'ünü oluştururken bu köylerin nüfusu havza nüfusunun yaklaşık üçte birini (% 32,3) oluşturmaktadır. Buna karşın Yeşilağaç, Yamanırt, Çardak ve Kepir köyleri ise havzadaki köylerin yaklaşık beşte birini (% 19) oluşturmalarına rağmen adı geçen köylerin toplam nüfusu havzadaki nüfusun sadece % 9'unu oluşturmaktadır. Araştırma sahasında ortalama köy idari alanı nüfusu 747 olup havzadaki köylerin 15'inin nüfusu bu değerden küçük 6'sının nüfusu ise bu değerden büyüktür. Kısaca Çaybağı Çayı Havzası'nda nüfus, köyler arasında dengeli bir şekilde dağılmamış olup köylerin nüfusları ile konumları, arazilerinin eğim ve verim durumu arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir.

Çaybağı Çayı Havzası'nda bulunan ve Türkiye'yi İran'a bağlayan Kapıköy sınır kapısı henüz transit ticarete açılmamıştır. Kapıköy sınır kapısını Van'a bağlayan bir karayolu (3 gidiş 3 geliş) yapılmışken Razi'yi (İran tarafındaki kapı) İran'ın iç kesimlerine bağlayacak nitelikli

bir kara yolu henüz yapılmamıştır. İran tarafında da iyi bir ulaşım ağının yapılması, bu sınır kapısını daha işlevsel kılacaktır. Kapıköy'ün transit ticaret açılması, yörede ticari faaliyetlerin canlanmasına ve araç trafiğinin (özellikle kamyon ve tır gibi yük araçları) artmasına neden olacaktır. Adı geçen sınır kapısının transit ticarete açılması, sahada araç bakımı ve tamiri, dinlenme ve konaklama tesisi, lokanta vb. çeşitli iş alanlarının gelişmesine zemin hazırlayabilir. Bu iş kollarının gelişmesi, yöre halkı için farklı istihdam alanlarının ortaya çıkması anlamına gelmektedir.

Çaybağı Çayı Havzası dağlık ve yüksek bir sahadır. Havzada karasal iklim hüküm sürmektedir. Araştırma sahasında iklim koşullarının sert olması ekonomik faaliyetleri etkilemektedir. Düşük sıcaklık değerlerinden dolayı yörede bitkisel üretim buğday-arpa gibi tahıllar ve yonca-korunga gibi çeşitli yem bitkileri ile temsil edilmektedir. Yörede sebze ve meyve üretimi ise oldukça azdır.

Araştırma sahasında hayvancılık bitkisel üretimden daha önemli bir ekonomik faaliyettir. Nitekim yörede bitkisel üretim, hayvancılığı destekler niteliktedir. Ancak yörede koyun ve sığır türlerinin daha ziyade yerli ırklardan oluşması, et, süt ve yün verimini (koyunlarda) düşüren bir etmendirdir (Tablo.2). Dolayısıyla yöredeki kırsal yerleşmelerde yaşayan bazı aileler için geçinmek neredeyse imkânsızdır. Geçim zorluğu yaşayan bu aileler çareyi göç etmekte bulmaktadırlar.

İnceleme alanında önemli bir hayvan varlığı varken (Tablo.2) et ve süt ürünlerini işleyecek herhangi bir üretim tesisi bulunmaktadır. Yöredeki ailelerin sürdürülebilir bir geçim yapabilmesi için en azından sütü işleyerek süt ürünleri haline getirecek birkaç mandıranın kurulması faydalı olacaktır. Yöredeki köylerin bazılarında ve Saray kasabasında birkaç mandıranın kurulması, gelir kaynağı az olan kırsal hane halklarının Mart ayından Eylül ayına kadar olan 7 aylık devrede süt satma ve bunun karşılığında maddi gelir elde etme şansı elde etmesini sağlayacaktır.

Yörede geliri az olan aileler için önemli bir alternatif geçim kaynağı da arıcılıktır. Yüksek olan Çaybağı Çayı Havzası, otsu bitki bakımından zengindir. Dolayısıyla yöre çiçek balı elde etmek için son derece uygun bir sahadır. Ancak yörede yaptığımız gözlem ve mülakatlar sonucu arıcılığın çok az aile tarafından yapıldığını ve ailelerin çok büyük bir kısmının bu faaliyeti yapmadığını söyleyebiliriz. Yöre halkı tarafından çok fazla bilinmeyen arıcılığın geliştirilmesi için il ve ilçe tarım müdürlüklerinin eğitim ve arı kovani hibesi başta olmak üzere, bazı çalışmalar yapması gerektiği kanısındayız. Geçim darlığı çeken ailelere bu konuda eğitim verilerek birkaç yıl bakım ve kışlatma konularında uzman yardımı sağlandığı takdirde,

arıcılığın inceleme alanında önemli bir ekonomik faaliyet olabileceğini düşünmekteyiz.

Çaybağı Çayı Havzası'ndaki kırsal yerleşmelerde yaşayan hane halkının bir kısmı geçim sıkıntısı çekmektedir. Bundan dolayı yöreden dışarıya yönelik mevsimlik işçi göçü ve sürekli göçler oldukça yaygındır. Yöreden dışarıya yönelik göçler son yıllarda artarak devam etmektedir. Bu göçlerin azaltılması için yukarıda detaylı bir şekilde anlatılan hayvancılık, arıcılık, mandıracılık başta olmak üzere çeşitli ekonomik faaliyetlerle ilgili yatırımların, projelerin ve verim artırıcı yöntemlerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yukarıda belirtilen önerilerin Saray Kaymakamlığı, Saray İlçe Tarım Müdürlüğü, Saray İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ve Saray Belediyesi gibi kamu kurum ve kuruluşlarınca dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda gerekli adımların atılması durumunda, Çaybağı Çayı Havzası'nda ekonomik üretimin artacağını öngörmekteyiz. Ayrıca geçim darlığı ile karşı karşıya olan kırsal hane halkının ekonomik durumunun iyileşmesi, yöreden dışarıya yönelik göçleri azaltacaktır. Bu çalışmanın Çaybağı Çayı Havzası'nın gelecekte daha müreffeh bir yöre olmasına katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

Arınc, K., (2011), *Doğal, İktisadi, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'nin İç Bölgeleri*, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum.

Atalay, İ., (2011), *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Meta Basım, İzmir.

Darkot, B., (1954), "Türkiye'de Nüfus Hareketleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi* Cilt:3, Sayı:5-6, sayfa.3-22.

Doğan, M., (2011), "Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bir Bakış", *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı:23, sayfa:293-307.

Doğanay, H., (2014), *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Pegem-Akademi Yayınları, Ankara.

Doğanay H., Özdemir, Ü., Şahin, İ. Fevzi, A., (2011), *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Pegem-Akademi Yayınları, Ankara.

Erinç, S., (1953), *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi, Yayın No:572, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayın no:15, İstanbul.

Özgür, E., Murat., (1998), *Türkiye Nüfus Coğrafyası*, GMC Basın Yayın Limitet Şirketi, Ankara.

Özgür, E., Murat, (1999), "Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı", Ankara Üniversitesi, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:7, sayfa:159-175.

Şahin, C., Doğanay, H., Özcan N. Ali, (2007), *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Gündüz Eğitim Yayınları, Ankara.

Tandoğan, A., (1998), *Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu*, Trabzon: Eser Ofset.

Tanoğlu, A., (1969), *Nüfus ve Yerleşme, Cilt I.*, (İkinci Baskı), Taş Matbaası, İstanbul.

TÜİK, (1937), *Genel Nüfus Sayımı, Kati ve Mufassal Neticeler Van Vilayeti*, Yayın no:75 Cilt:56, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara.

TÜİK, (1944), *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü*, Ankara.

TÜİK, (1961), *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, Yayın No.410, Ankara.

TÜİK, (1963), *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle*, Yayın No. 444, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.

TÜİK, (2002), *1997 Yılı Köy Envanteri Etüdü Van*, TÜİK Yayın No:2572, Ankara.

TÜİK, (2015), *İstatistiklerle Yaşlılar 2014*, TÜİK Yayın No:4365, Ankara.

Tümertekin, E., (1968), *Türkiye'de İç Göçler-Internal Migrations in Turkey*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul.

Tümertekin, E., & Özgüç, N., (2011), *Beşeri Coğrafya, İnsan Kültür, Mekan*, Çantay Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, M., (2012), "50 Yılda (1960-2010) Van İli'nde Kır-Şehir Nüfus Değişimi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:28, sayfa:33-56.

Yılmaz, M., (2013), *Erçek Gölü Havzası'nın Coğrafi Etüdü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Yılmaz, M., (2015a), "Türkiye'de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012)", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt:20 Sayı:33, sayfa 161-188.

Yılmaz, M., (2015b), "Ahlat (Bitlis) İlçesi'nin Nüfus Coğrafyası (2014)", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Prof. Dr. H. Ömer Karpuz Armağanı), Cilt: 10(14), sayfa: 781-810.

Yılmaz, M., (2016), “Çaybağı (Kotur) Çayı Havzası’nda (Saray/Van) Coğrafi Çevre Koşulları, Kırsal Yerleşmeler ve Ekonomik Faaliyetler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 45 (Spring III), sayfa: 337-359.

Yılmaz, M., (2016), “Çaybağı (Kotur) Çayı Havzası’nda (Saray/Van) Nüfusun Yapısı ve Eğitim Durumunda Son 25 Yılda Meydana Gelen Değişim (1990-2015)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9(43), sayfa: 1195-1206.

UNFPA, UNDESA, UN_HABİTAT, IOM, (2013), *Population Dynamics in the Post-2015 Development Agenda*.

Van Belediyesi, (1995), *Van Vilayet Salnamesi, 1315 (1899)*. (Çevirenler: Allahverdi, S., Güven, O.) Van Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Başkanlığı Yayın No:1, Acar Matbaası, Ankara.

Yararlanılan İnternet Sitesi: (Son Erişim: 15.03.2016)

<http://www.tuik.gov.tr>. (1960 yılından sonraki nüfus ve nüfusun yaş, cinsiyet, eğitim durumu, doğum ve ölüm sayıları gibi veriler alınmıştır).